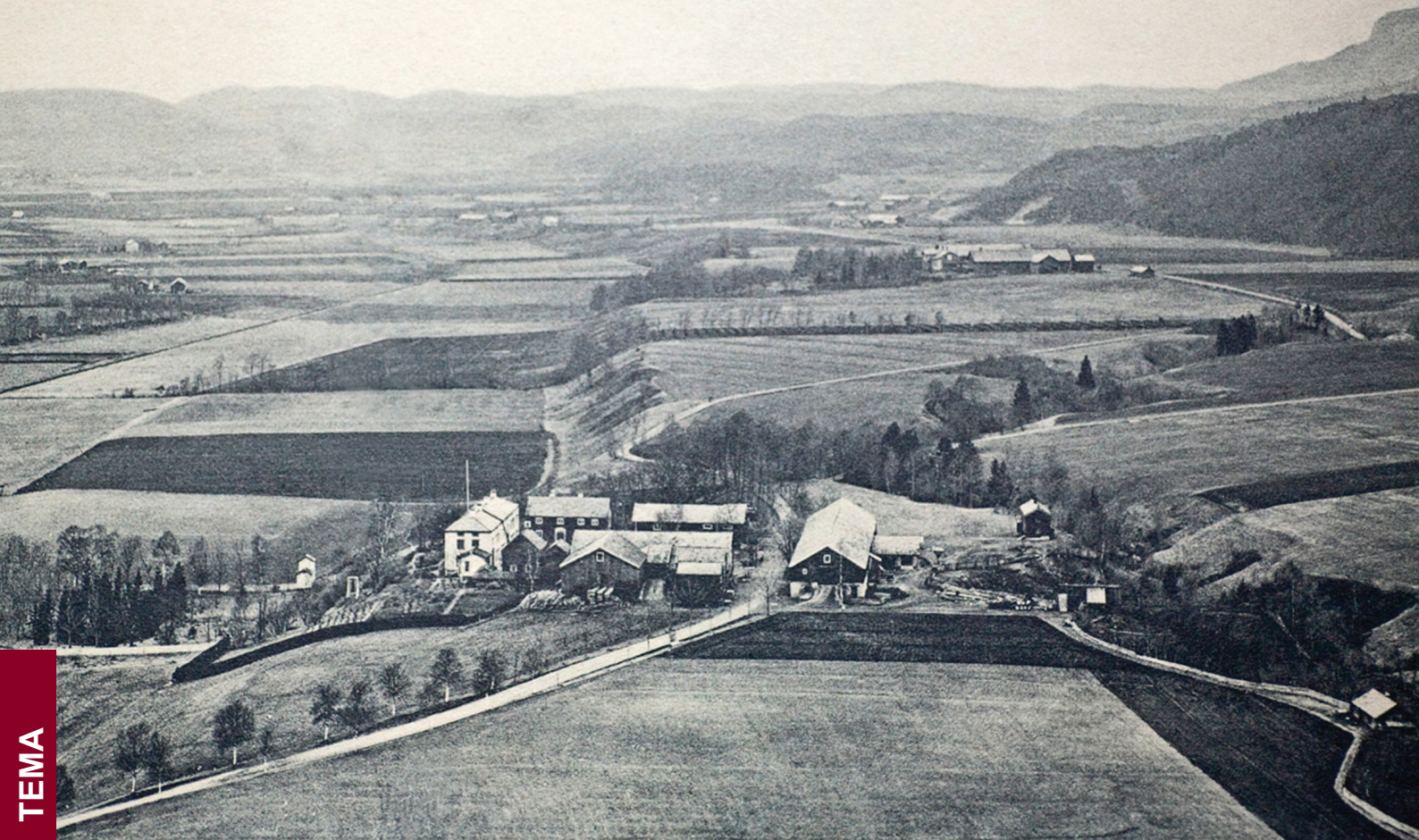

Måle sett fra øst

Nytt liv for ledige låver

«Landbruksbygg og kulturlandskap» er et nasjonalt utviklingsprogram som skal utvikle metoder for kartlegging av kulturhistorisk viktige landbruksbygninger, bidra til ny bruk av de som står ledige og sikre at det blir tatt landskaps- og miljøhensyn ved oppføring av nye landbruksbygg.

TEKST OG FOTO: ERIK STENVIK

Distriktsveterinær i Frøya 1972-76, bonde i Namdalseid 1976-2002. Ansatt i landbruksavdelingen hos Fylkesmannen i Nord-Trøndelag siden 2003, med kulturlandskap og miljøtiltak som arbeidsområde.

Byggeskikken i norske bygder er del av en folkelig kultur som har røtter i det førindustrielle og handverksbaserte samfunnet. Den følger uskrevne lover og regler som varierer fra landsdel til landsdel og gjenspeiler landskap, ressurstilgang og tradisjon på stedet.

På norske landbrukseiendommer finnes det i dag over en million bygninger, og mer enn 225 000 av disse er oppført før 1900. Norske gårdstun og eldre landbruksbygninger er en viktig del av kulturarven vår og uttrykk for lokal, regional og nasjonal identitet. I dag er det stor risiko for at mye av dette kan gå tapt. I 2010 var det 46 300 aktive jordbruksforetak, mens vi i alt har 187 000 landbrukseiendommer. De fleste tjener fortsatt som bosted, mens jorda drives av andre, men hele 35 000 gårder er i dag ubebodde. Av 460 000 registrerte driftsbygninger har de fleste mista sin opprinnelige funksjon og står ledige. I tillegg kommer en stor andel av 86 000 seterhus, skogskoier

og naust, og dessuten 234 000 «andre hus» på landbrukseiendommer.

Landbruket er ei dynamisk næring, som påvirkes av en rekke faktorer og endres over tid. Det får også konsekvenser for husbehov og byggeskikk. «Enhetslåven» fikk sin form på 1800-tallet og endra utseendet på den norske landsbygda. Den samla mange funksjoner under ett tak og var ut fra tida en genial konstruksjon. Med hest som trekkraft, låvebru over høylageret og gjødselkjeller under fjøs og stall kunne tyngdekrafta utnyttes og arbeidet gjøres lettere. Men da fôrhøsteren kom omkring 1960, og traktoren i løpet av få år fortrent

Låven på Fornes

Vedlikeholdet av store driftsbygninger er ei utfordring

hesten som trekkraft, kunne vinterfôret høstes maskinelt og lagres direkte i silo. Det var ikke lenger bruk for stall og høylager. Enhetslåvens dager var talte, og nye driftsbygninger i en etasje ble frikobla fra gamle regler for byggeskikk. Stål og betong har erstatta tre og stein, og nye landbruksbygninger ligner til forveksling prefabrikkerte industrihaller.

I tida etter 2. verdenskrig har det norske landbruket gått gjennom ei kraftig strukturrasjonalisering, delvis som følge av teknologiske nyvinninger, men det har også i høg grad vært ei politisk styrt og ønska utvikling. Hvert bruk har blitt større, og den enkelte bonde er i stand til å produsere mer, samtidig som arbeidskraft fra landbruket har blitt overført til andre næringer. Denne utviklinga har imidlertid gjort det vanskelig å oppfylle andre viktige samfunns mål som landbruket skal ivareta. Færre bruk i drift og hender i arbeid har ført til at deler av kulturlandskapet gror

igjen, bygder avfolkes og biologiske og kulturhistoriske verdier knytta til eldre driftsformer går tapt.

Vedlikeholdet av store og uhensiktsmessige bygninger som står tomme, er ei stor utfordring for eierne. Eneste mulighet for å bevare dem på lang sikt er å gi dem nytt innhold. Heldigvis har vi gode eksempler på nettopp dette fra seinere år. Nye holdninger, mål og virkemidler i landbrukspolitikken har fra 1990-åra og framover gitt gamle bygninger nytt liv. Restaurerte driftsbygninger er tatt i bruk til husdyrdrift eller andre landbruksformål. Det finnes også mange eksempler på at våningshus, låver og andre uthus er ombygd til serverings- eller møtelokaler. Markedet for tjenester og opplevelser basert på spesielle tilbud på gården er i vekst, enten det dreier seg om laksefiske, jakt eller lokalt produsert mat og drikke.

I Nord-Trøndelag er det Fylkesmannen og fylkeskommunen

som står bak sin del av det nasjonale programmet, som skal bidra til å gi tomme driftsbygninger nytt og inntektsbringende innhold. Målet er at de skal gi grunnlag for økonomisk avkastning for eieren og bevares som en viktig del av kulturarven. Prosjektet ble lagt til Stjørdal, som har rik forekomst av tun med freda og verneverdige bygninger. I tida etter krigen førte utbygginga av Værnes flyplass og nærheten til Trondheim til god tilgang på nye arbeidsplasser, og mange bønder valgte å avslutte husdyrholdet til fordel for godt betalt lønnsarbeid, samtidig som de beholdt gården som bosted. Gårdsbygningene fra tida før traktoren slo gjennom, med plass til store høyavlinger og mye arbeidsfolk, fikk stå. Det har vært økonomi til å ta vare på dem, men nå begynner forfallet å melde seg mange steder. Interessen for å delta i prosjektet var derfor stor, og blant mange aktuelle kandidater ble gårdene Mæle, Fornes og Austkil valgt. Alle har typiske trønderske

firkanttun, som omfatter bygninger med høy alder og verneverdi. Likevel er det store ulikheter, både når det gjelder bygningsmassen og planene for framtidig bruk.

Mæle ligger to km øst for Stjørdal sentrum. Driftsopplegget er i dag kornproduksjon. Gården har firkanttun med bygninger fra 1700- og 1800-tallet. Odelsjenta Heidrun Klevan har overtatt gården etter foreldrene. Hun og samboeren Geir Åge Iversen, som begge er bildekunstnere, hadde et ønske om atelier og galleri på gården. De fikk kontakt med Jostein Hagen, som har planer om å etablere et whiskydestilleri med utgangspunkt i en sterk og levende tradisjon for brygging av maltøl i Stjørdal. Sammen ser de for seg at den store driftsbygningen som utgjør nordveggen i det verneverdige tunet, skal bli en arena for formidling av kultur, tradisjon og gode opplevelser, og bistanden fra prosjektet kom akkurat i rette øyeblikk. Tidligere fylkeskonservator i Nord-Trøndelag, Kolbein Dahle, foretok en kulturhistorisk gjennomgang og dokumentasjon av tunet og bygningene. I tillegg til driftsbygningen med underetasje i gråsteinsmur fra 1857, som inngår i prosjektet, omfatter tunet to eldre driftsbygninger, to stabbur, masstue og hovedbygning fra 1855 med velbevart eksteriør og interiør. Dahle karakteriserer i rapporten sin gardsanlegget på Mæle som et komplett og autentisk anlegg. Sjøl om det ikke er freda etter Lov om kulturminner, har det alle de kvalitetene som vektlegges ved fredning, og tunet er et av de mest verneverdige gardstun i Nord-Trøndelag. Arkitekt August Schmidt har laga forslag til bygningstilpasning til planene for framtidig bruk. I samsvar med eiernes ønske og antikvariske hensyn har han valgt å unngå inngrep i tunet. Adkomst for publikum vil skje fra baksida av bygningen, der to eksisterende tilbygg erstattes av nye inngangspartier i glass som vil danne en kontrast til bygget forøvrig. Innvendig begrenses inngrepene ut fra ønsket om å bevare bygningens konstruksjoner mest mulig intakt. Dessuten er det lagt vekt på å ta vare på deler av det opprinnelige

Låven på Mæle

Tunet med låve på Austkil

fjøsinteriøret for å skape atmosfære og formidle historie og tidsdybde.

Fornes ligger på neset der sideelva Forra møter Stjørdalselva. Gården har et velbevart klassisk trøndersk firkanttun med bygninger fra 1800- og 1900-tallet. Driftsopplegget er korn, fjørfekjøtt, skog, laksefiske og hytteutleie. Et nytt fjørfehus er satt opp utafor tunet. Gunnar Fornes har lenge vært i tvil om han skulle rive den store gamle låvebygningen for å spare vedlikeholdskostnader, eller om det var mulig å utnytte den som en ressurs i gårdsdrifta. Dette var bakgrunnen for at han ønska å delta i prosjektet. Kolbein Dahle foretok også her en kulturhistorisk gjennomgang og

dokumentasjon av tun og bygninger. Driftsbygningen ble reist omkring 1860, men den har gjennomgått endringer med utvidelser og tilbygg seinere. Noe av den opprinnelige tømmerkonstruksjonen er erstatta med teglstein og reisverk. Den vestre fløya rommer et gammelt snekkerverksted, og i den østre fløya er det i seinere år bygd flisfyringsanlegg for gården. Disse delene omfattes ikke av planene, men for øvrig skal bygningen endres slik at den kan fungere som moderne korn tørkeanlegg og redskapslager uten at tun og eksteriør i vesentlig grad endres. Byggmesteren og bygningsingeniøren Steinar Bransægg har laga planer for fjerning av etasjeskillet og adkomst gjennom

Fjøsinteriør på Mæle

1960-tallet i to etasjer og tilbygg for gris i en etasje. Denne bygningen er ikke i bruk, men planene går ut på ombygging til overnatting, kurs- og møtevirksomhet. Utfordringa består først og fremst i at driftsbygningen med eternitkledning og stålplater skiller seg sterkt stilmessig fra den øvrige bygningsmassen, og er lite forenlig med det inntrykk og miljø eierne ønsker å tilby sine gjester. Løsningen har de funnet fram til med hjelp fra arkitekt Rolf Gårde og landskapsarkitekt Jorunn Munkeby. Driftsbygningen får nye fasader i tre og stein og knyttes til masstua med et glassmellombygg. I tillegg skal ny adkomst og omfattende beplantning i og omkring tunet bidra til å skape trivelige omgivelser.

Låver og andre landbruksbygninger er en økonomisk og kulturhistorisk ressurs som forfaller og forsvinner i rask takt. Alt kan ikke bevares, og gammelt må i mange tilfelle vike for det nye, men det å rive en stor låve er også kostbart. Hvis ikke forfallet er kommet for langt, vil det i mange tilfelle være langt rimeligere å restaurere og bygge om en eksisterende bygning enn å erstatte den med en ny. Det er en gevinst både for eieren og for samfunnet dersom flere av de mange tusen ledige landbruksbygningene i landet tas i bruk til fornuftige formål og bevares for ettertida.

Låveinteriør på Mæle

store porter på baksida slik at det store bygningsvolumet kan utnyttas. Låvebrua beholdes som avstivende element. Den kan trafikkeres med mindre traktor og har i seg sjøl omkring to hundre kvadratmeter lagerplass.

På Austkil er driftsopplegget kornproduksjon kombinert med gårdsturisme. Eierne, Ole T. Hofstad og Tone Løwe, byr på laksefiske, overnatting, servering og et spesielt opplevelsestilbud under tittelen «Mord til middag», der gjestene tar del i et rollespill knytta til oppklaringa av et drap i beste Agatha Christie-stil. I utgangspunktet har Austkil et klassisk firkanttun, men den gamle vinkellåven er erstatta med driftsbygning fra

Navneskilt med historisk sus på Mæle